

Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет

РАДОМСЬКА Людмила Анатоліївна

УДК 81'373.611:81'367.622

**СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ
ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2016

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Азарова Лариса Євстахіївна,
Вінницький національний технічний
університет,
завідувач кафедри мовознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Баган Мирослава Петрівна,
Київський національний лінгвістичний
університет,
професор кафедри української філології та
славістики;

кандидат філологічних наук
Фурса Валентина Миколаївна,
Інститут української мови НАН України,
науковий співробітник відділу граматики.

Захист відбудеться «12» лютого 2016 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.10 у Донецькому національному університеті (вул. Фрунзе, 4, м. Вінниця, 21021).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Донецького національного університету за адресою: вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021.

Автореферат розіслано «06» січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

І. Р. Домрачева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальним завданням сучасних мовознавчих досліджень є поглиблене вивчення української термінології. Виникнення нових наукових напрямів і концепцій спричинює формування нових понять і відношень між ними, для номінації яких уводять нові терміни. Тому важливо, як зазначають дослідники, на кожному новому етапі розвитку мови переглядати кількісний і якісний склад окремих терміносистем із погляду адекватності термінів суті позначуваних ними понять, виявляти активні моделі термінотворення, встановлювати наявні між термінами зв'язки (І. А. Ярошевич). Комплексне дослідження термінологічної лексики, з'ясування особливостей структури і семантики її одиниць, вивчення системних відношень між ними перебуває в колі актуальних лінгвістичних проблем.

Одним із основних аспектів дослідження науковці вважають проблему словотворення термінів (Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько, В. І. Пілецький, Л. О. Симоненко та ін.). У студіях із термінології окремішньо розглядають осново- і словоскладання як одні з найпоширеніших способів творення термінів (М. О. Гонтар, Т. В. Лепеха, А. О. Ніколаєва, І. Р. Процик, О. М. Тур, Л. М. Філюк, О. В. Чорна, Д. П. Шапран та ін.). Юкстапозиція (словоскладання) – активний спосіб творення компактних за структурою лексичних одиниць, зокрема термінів, – не була об'єктом окремого спеціального дослідження. Водночас науковці акцентують на збільшенні словотворчого потенціалу юкстапозитів, пов'язуючи це з поглибленням інтелектуалізації української літературної мови (Н. Ф. Клименко) та з тенденцією до розвитку аналітизму, економності і сконденсованості в українському словотворенні (О. А. Стишов).

На сьогодні вивчення юкстапозитів проводили лише в певних аспектах. У працях мовознавців основну увагу було зосереджено на теоретичних засадах формування складних слів (Л. А. Булаховський, Є. О. Василевська, В. В. Виноградов, В. О. Горпинич, Н. С. Родзевич, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Г. М. Віняр, А. М. Нелюба та ін.); обґрунтовано механізм побудови складних слів із погляду семантичного синтаксису (К. Г. Городенська); проаналізовано гармонійну побудову складних слів у контексті теорії «золотої» пропорції (Л. Є. Азарова); схарактеризовано словоскладання як спосіб номінації і предикації (Т. І. Кочеткова); досліджено виражальні можливості складних іменників у мові українських газет (І. Я. Мислива-Бунько).

Актуальність вибору об'єктом дослідження термінологічних іменників-юкстапозитів пов'язана з потребою комплексного аналізу структури та семантики цих особливих лексичних одиниць, з'ясуванням широкого спектру семантичних відношень між їхніми компонентами, пізнанням

специфіки цих відношень на тлі зв'язків між самостійними однослівними термінами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота розкриває один із аспектів наукових тем кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету «Рівнева структура національно-когнітивної і національно-мовної картин світу: теоретичний і прикладний вияви» (номер держреєстрації 0100U001961 (2010 – 2014 рр.), «Категорійно-лексикографічна і трансформаційно-аналогійна граматики службовості» (номер держреєстрації 0112U002706 (2011 – 2014 рр.), науковий керівник – д. філол. н., проф., чл.-кор. НАН України А. П. Загнітко. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донецького національного університету (протокол № 4 від 24 квітня 2015 року).

Мета дослідження – визначити та систематизувати семантичні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів, з'ясувати їхню специфіку порівняно з виявами семантичних відношень між однослівними термінами.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- узагальнити теоретичні засади лінгвістичного трактування поняття «юкстапозит»;
- визначити спільні та відмінні ознаки складних слів, утворених словоскладанням, і словосполучень; установити критерії виокремлення іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць;
- схарактеризувати основні структурно-семантичні моделі термінологічних іменників-юкстапозитів зі значеннєво нерівноправними компонентами;
- з'ясувати особливості вияву гіперо-гіпонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів, виокремити основні лексико-семантичні групи таких іменників-юкстапозитів;
- установити специфіку вияву відношень подібності між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів;
- визначити та проаналізувати всі вияви семантичних відношень у термінологічних іменниках-юкстапозитах зі значеннєво рівноправними компонентами.

Об'єктом дослідження є термінологічні іменники-юкстапозити сучасної української літературної мови.

Предметом дослідження є різні вияви семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів.

Джерельною базою роботи слугували термінологічні іменники-юкстапозити, дібрані із загальнонаукових, науково-технічних та галузевих термінологічних словників сучасної української мови, а також деривати з наукової, науково-популярної та навчальної фахової літератур і видань Інтернету. Укладена картотека налічує понад 1700 іменників-юкстапозитів із різних терміносистем, зокрема природничих (астрономії, фізики, хімії,

біології, геології, гірничої справи, медицини та ін.), суспільних (економіки та фінансів, юриспруденції та права, криміналістики, політології, соціології, психології, менеджменту, мистецтва й ін.) та технічних наук (машинобудування, літакобудування, енергетики, електроніки, автоматики, математики, інформатики, програмування, обчислювальної техніки, метрології, металургії, будівництва, архітектури тощо).

Методи дослідження. Основним є описовий метод, який використано для аналізу лінгвальної природи юкстапозитів та їхніх моделей і груп. Для визначення семантичної будови термінологічних іменників-юкстапозитів використано компонентний аналіз (розщеплення значення слова на його елементарні компоненти – семи). Він дав змогу описати значення іменників-юкстапозитів і виявити типи семантичних зв'язків між їхніми складниками. Застосовано також метод кількісних підрахунків та порівняльний метод для характеристики семантичних груп термінологічних іменників-юкстапозитів.

Наукова новизна виконаної роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено семантичні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів як цілісних номінативних одиниць. Проаналізовано основні вияви семантичних відношень між значеннєво нерівноправними (гіперо-гіпоніміїні відношення, відношення подібності) та значеннєво рівноправними (співвідносні, синоніміїні, антоніміїні відношення) компонентами таких іменників. Схарактеризовано їхні лексико-семантичні групи, визначено основні критерії виокремлення іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць.

Теоретичне значення дисертаційної роботи визначає те, що її узагальнення поглиблюють теоретичні засади термінотворення, розширюють уявлення про способи формування термінів, сприяють увиразненню лінгвістичного трактування поняття «юкстапозит», розмежуванню одиниць суміжних мовних рівнів – лексичного і синтаксичного. Отримані результати важливі для подальшого розвитку українського термінознавства, а також для розбудови теорії словоскладання.

Практична цінність результатів дослідження зумовлена можливістю використання їх для написання праць зі словотвору і термінології, а також у лінгводидактиці – для створення курсів і спецкурсів із термінознавства, словотвору, лексикології, для підготовки до лекційних і практичних занять студентів філологічних спеціальностей. Матеріали дослідження прислужаться в практиці укладання термінологічних і словотвірних словників.

Особистий внесок здобувача в роботах, виконаних у співавторстві: визначено лінгвальний статус, семантичні особливості іменників-юкстапозитів, запропоновано критерії розмежування цих складних слів і словосполучень (особистий внесок здобувача – 80 %) [6]; з'ясовано

трактування природи іменників-юкстапозитів у вітчизняному мовознавстві, досліджено основні словотвірні тенденції, систематизовано підходи до статусу цих лексичних одиниць (внесок здобувача – 85 %) [7]; проаналізовано основні здобутки російських лінгвістів у вивченні складних слів, утворених словоскладанням (внесок здобувача – 85 %) [8]; з'ясовано суть гіперо-гіпонімійних відношень та їхнє значення для впорядкування і систематизації термінологічної лексики, досліджено особливості установлення гіперо-гіпонімійних відношень між компонентами іменників-юкстапозитів української термінології, розроблено класифікацію лексико-семантичних груп термінологічних іменників-юкстапозитів (внесок здобувача – 90 %) [9]; запропоновано поділ іменників-юкстапозитів з гіперо-гіпонімійними відношеннями на гіперо-гіпонімні групи за особливостями семантичних зв'язків між компонентами юкстапозитів, видами опозицій та гіпонімійною активністю гіперонімів, схарактеризовано структуру гіперо-гіпонімних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів (внесок здобувача – 95 %) [10].

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та узагальнення дисертації обговорено на засіданнях кафедри мовознавства та секційних засіданнях щорічних науково-технічних конференцій професорсько-викладацького складу, співробітників і студентів Вінницького національного технічного університету (Вінниця, 2008 – 2015). Найважливіші здобутки роботи викладено в наукових доповідях на 8 міжнародних наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях, серед яких: IX Міжнародна науково-практична конференція «Гуманізм та освіта» (Вінниця, 2008); IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острого, 2010); Міжнародна наукова конференція «Системний аналіз функціонування мовних одиниць» (Київ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Проблеми регіональної лінгвістики» (Твер, 2013); II Міжнародна наукова конференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013); Міжнародна наукова конференція «Функціональна природа тексту як лінгвoseміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (Київ, 2014); VI Міжнародна науково-практична конференція «Мир язиков: ракурс и перспектива» (Мінськ, 2015); Міжнародна науково-методична конференція «Сучасні технології викладання гуманітарних дисциплін: тенденції та перспективи» (Вінниця, 2015).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 10 публікаціях (5 – одноосібних, 5 – у співавторстві), 8 із яких надруковані у фахових виданнях України, 2 – за кордоном.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (425 позицій). Обсяг основного тексту дисертації становить 171 сторінку. Повний обсяг роботи – 214 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі з'ясовано стан опрацювання теорії іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві, обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет, методи дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне значення і практичну цінність доробку, подано відомості щодо апробації результатів дослідження, структури та обсягу роботи.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві**» простежено еволюцію наукових поглядів на складні слова та їхні структурно-семантичні параметри, схарактеризовано основні підходи до потрактування складних іменників в українському, російському мовознавстві та західній славистиці. Констатовано, що в сучасному українському мовознавстві проблемі складних слів, утворених словоскладанням, присвячено багато праць (Л. А. Булаховського, В. О. Горпинича, Н. С. Родзевич, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Г. М. Віняр, К. Г. Городенської, Л. Є. Азарової, А. М. Нелюби, І. Я. Мисливої-Бунько та ін.). Виокремлено декілька підходів до витлумачення складних слів: залежно від їхнього походження, граматичного та семантичного зв'язку між компонентами, формального вираження. Представники першого підходу (Л. А. Булаховський, Н. С. Родзевич, М. М. Фещенко, В. М. Русанівський та ін.) кваліфікували їх як *складні слова з компонентом-прикладкою* або *сполучення іменників за типом прикладок*. Л. А. Булаховський зараховував до складних сполучення двох іменників, з яких один за походженням є прикладкою-епітетом чи скороченим порівнянням до другого: *хлопці-молодці, ніченька-чарівниченька тощо*. В. М. Русанівський конкретизував уявлення про семантичну структуру «сполучень іменників за типом прикладок». Послідовники другого підходу розглядали складні утворення з кількох слів чи основ без сполучних голосних як *складені слова* (Є. М. Рудницький, В. Т. Коломієць, В. О. Горпинич та ін.). В. О. Горпинич, зокрема, виділив чотири групи складних слів, що утворилися словоскладанням: 1) редуплікацію; 2) синонімічні єдності; 3) семантичні єдності; 4) прикладкові сполучення. Відповідно до третього підходу (Н. І. Безбородько та ін.) уведено термін *складноскладені слова*, що вказує на їхню структурну організацію. Чітко обґрунтованим є четвертий підхід до складних слів як результату *словоскладання* (Д. І. Ганич, І. С. Олійник, О. Т. Волох, І. Р. Процик та ін.). Менш поширене трактування аналізованих складних слів як *зближення* (М. Я. Плющ, Т. П. Беценко та ін.) та як результат *зрощення*, явище лексико-синтаксичного словотвору (З. С. Сікорська, Н. Г. Шкурятяна та ін.). В основу пропонованого дослідження покладено сьомий підхід, за яким складні іменники, утворені словоскладанням, кваліфікують як *юкстапозити*, а спосіб їх творення – як *юкстапозицію*.

У працях російських мовознавців запропоновано близько 10 понять і термінів на позначення моделі «іменник + іменник без з'єднувального голосного». Найбільш уживаними є терміни «складноскладені слова», «сполучення з апозитивними чи прикладковими відношеннями» (Г. М. Абакшина, С. С. Вартапетова, К. С. Горбачевич, Т. І. Кочеткова, Л. О. Леон, П. О. Лекант, О. С. Малахов, М. Ф. Тузова, М. М. Шанський та ін.). У сучасній російській лінгвістиці сформовано три основні погляди на характер таких утворень, за якими їх кваліфікують як: 1) особливу категорію складних слів (І. В. Агаронян, К. С. Горбачевич, А. А. Шеляховська та ін.); 2) різні словосполучення (С. С. Вартапетова, О. С. Малахов, М. В. Корнілов та ін.); 3) перехідне явище на межі лексики і синтаксису (Т. І. Кочеткова та ін.).

Складні слова досліджені також на матеріалі інших слов'янських мов, зокрема чеської (Й. Добровський, Я. Гебауер, Ф. Травнічек, В. Шмілаеур, М. Докуліл, І. Боздехова, М. Гелцель, Д. Шлосар та ін.), сербської (Ф. Міклошич, В. Ягича та ін.), польської (І. Л. Лось, О. І. Коряковцева та ін.), білоруської (О. О. Лукашанець та ін.).

Узагальнено основні підходи до лінгвістичного трактування поняття «юкстапозит». Термін «юкстапозит» увів А. О. Білецький, згодом він став усталеним у теорії складних слів (Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенська, Л. Є. Азарова, І. Я. Мислива-Бунько, А. М. Нелюба та ін.). Сформувався два основні підходи до визначення обсягу цього поняття. В основі першого підходу концепція Н. Ф. Клименко, у якій юкстапозицію визначено як складання кількох оформлених слів або форм слів із характерним поєднанням двох чи більше компонентів без сполучних голосних (*інженер-механік, цьогорічний* та ін.). Її концепція ґрунтується на співвіднесенні дволексемних утворень із різними типами словосполучень (компоненти координуються або підпорядковуються). Другий підхід визначає поняття «юкстапозит» вужче, тому що воно охоплює лише ті одиниці, що утворені внаслідок складання кількох окремих слів без сполучного голосного, до того ж обов'язковою ознакою їхнього оформлення є правопис через дефіс. У пропонованому дослідженні використано засади другого підходу, за яким юкстапозит – це поєднання двох чи більше слів без сполучних голосних та з обов'язковою ознакою його оформлення – дефісним правописом.

Установлено критерії розмежування іменників-юкстапозитів і непохідних запозичених слів, які за формальною структурою схожі на юкстапозити. Серед них – наявність предметного значення в компонентів, уживання їх як самостійних слів в українській мові, виокремлення скороченої прикметникової основи у складі іменника.

Іменники-юкстапозити залежно від більшого чи меншого злиття компонентів наближаються, з одного боку, до простого слова, а з іншого – до словосполучення. У зв'язку з цим виокремлено спільні та відмінні ознаки складних слів і словосполучень. Статус іменників-юкстапозитів як одиниць лексичного рівня мови, на відміну від словосполучень – одиниць

синтаксичного рівня, умотивовано за такими ознаками, як номінативність, семантична цілісність, ідіоматичність лексичного значення та цілісність оформлення.

Характерною особливістю іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць є неоднорідність семантичного зв'язку між їхніми компонентами. Загальне значення іменника-юкстапозита впливає з лексико-семантичних значень його компонентів, хоч воно не є сумою їхніх значень, а має інше, нове, семантичне навантаження, яке ґрунтується на відношеннях між ними. Тому для вивчення структурно-семантичних особливостей іменників-юкстапозитів, визначення типу відношень між їхніми складниками запропоновано використовувати насамперед семантичний критерій. Залежно від словотвірної мотивації та взаємозв'язку між компонентами іменники-юкстапозити як самостійні лексико-граматичні одиниці поділено на два типи: іменники-юкстапозити із семантично нерівноправними відношеннями та іменники-юкстапозити із семантично рівноправними відношеннями.

Другий розділ **«Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах зі значенням нерівноправними компонентами»** присвячений з'ясуванню особливостей вияву гіперо-гіпонімічних відношень і відношень подібності між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів. Типи семантичних відношень схарактеризовано на основі аналізу словникових визначень – із погляду семантики терміна, умовно визначено лексичне значення кожного з компонентів юкстапозита. Основним типом семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів визнано гіперо-гіпонімічні відношення (понад 1 500 одиниць).

З'ясовано суть гіпонімічного відношення, що полягає в протиставленні лексичних одиниць, значення яких співвідносяться за певною ознакою, та окреслено значення гіперо-гіпонімії в системі парадигматичних відношень для організації термінологічних структур.

Схарактеризовано механізм установаження гіперо-гіпонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів. Гіперонімом у складі іменника-юкстапозита визначено родовий компонент, загальніший за значенням, а гіпонімом – видовий, конкретніший. Особливістю структурно-семантичного зв'язку між такими компонентами іменника-юкстапозита є те, що один із них, переважно перший, щодо всього юкстапозита є водночас і гіперонімом, і складником гіпоніма. Якщо в гіперо-гіпонімічні відношення вступають різні однослівні терміни, пов'язані родо-видовими відношеннями, то термінологічний іменник-юкстапозит як видове поняття (гіпонім) пов'язаний із таким гіперонімом, що є одночасно і його складником. У цьому полягає особливість подвійної функції компонента-гіпероніма. Гіперо-гіпонімічні зв'язки між компонентами іменників-юкстапозитів репрезентують такі терміни, як *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес*, *скрап-*

процес. Семантика терміна має здебільшого двокомпонентну модель, тобто складається зі сполучення двох ознак – найближчого родового значення і видової відмінності будь-якого типу (О. Є. Котцова). Лексичні значення іменників *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес*, *скрап-процес* мають загальне – *процес*. Сема ‘процес виробництва сталі’, з одного боку, є інтегральною всередині «своєї» групи (для іменників *дуплекс-процес*, *триплекс-процес*, *скрап-процес*), а з іншого – диференційною щодо сем ‘процес нафтопереробки’ (*крекінг-процес*) та ‘процес машинобудування’ (*шевінг-процес*), що відрізняє значення складних слів *дуплекс-процес*, *крекінг-процес*, *скрап-процес*, *триплекс-процес*, *шевінг-процес* від значення слів, що означають інші процеси. Значення термінів-гіпонімів конкретніше, ширше, ніж значення термінів-гіперонімів, бо складається з більшої кількості сем.

Виокремлено й схарактеризовано вісімнадцять лексико-семантичних груп термінологічних іменників-юкстапозитів, у межах яких виділено підгрупи, а в межах підгруп – родо-видові мікрогрупи. Родо-видові мікрогрупи формують гіпероніми зі співгіпонімами. Залежно від кількості родо-видових мікрогруп розмежовано *ядерні* (продуктивні, кількість юкстапозитів у їхньому складі становить більше ніж 3 % від кількості термінологічних іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями) та *периферійні* (малопродуктивні, менше 3 %) групи іменників-юкстапозитів. Ядерні лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів охоплюють такі поняття (гіпоніми в родо-видових мікрогрупах подано в неповному складі у зв’язку з обмеженим обсягом автореферату): 1) назви осіб за професією (*лікар* → *лікар-акушер-гінеколог*, *лікар-алерголог*, *лікар-анестезіолог*, *технік* → *технік-аеролог*, *технік-будівельник*, *технік-геолог*, *інженер* → *інженер-гідротехнік*, *інженер-дефектоскопіст*, *інженер-електрик*, *апаратник* → *апаратник-відливальник*, *апаратник-дозувальник*, *апаратник-сульфувальник*, *бухгалтер* → *бухгалтер-аналітик*, *бухгалтер-експерт*, *бухгалтер-ревізор* та ін.); 2) назви речовин та матеріалів (*літій* → *літій-арсенат*, *літій-ацетат*, *літій-бромід*, *магній* → *магній-карбонат*, *магній-нітрит*, *магній-силікат*, *водень* → *водень-селенід*, *водень-флюорид*, *водень-ціанід*, *метал* → *монель-метал*, *мунц-метал*, *дельта-метал* та ін.); 3) назви приладів, пристроїв, механізмів: *фільтр* → *фільтр-компенсатор*, *фільтр-конденсатор*, *фільтр-помпа*, *апарат* → *гамма-апарат*, *торкрет-апарат*, *прес* → *прес-автоклав*, *прес-підбирач*, *детектор* → *нуль-детектор*, *перикон-детектор*, *машина* → *динамо-машина*, *мюль-машина*, *дуплекс-машина*, *сельсин* → *сельсин-давач*, *сельсин-приймач*, *сельсин-фазообертач*, *літак* → *літак-винищувач*, *літак-перехоплювач*, *літак-ретранслятор*, *автомобіль* → *автомобіль-тягач*, *автомобіль-цистерна*, *автомобіль-самоскид* тощо); 4) назви явищ: (*функція* → *гамма-функція*, *дельта-функція*, *ета-функція*, *вектор* → *нуль-вектор*, *вектор-функція*, *радіус-вектор*, *баланс* → *брутто-баланс*, *нетто-баланс*, *спред* → *дебіт-спред*,

дельта-спред, **шанкр** → шанкр-амигдаліт, шанкр-панарицій та ін.); 5) назви осіб за посадою чи статусом (**жінка** → жінка-вбивця, жінка-відповідач, жінка-жертва, жінка-позивач, **злочинець** → злочинець-алкоголік, злочинець-іноземець, злочинець-наркоман, **власник** → власник-бенефіціар, власник-користувач, власник-розпорядник та ін.); 6) назви понять мистецтва (**рок** → андеграунд-рок, бард-рок, блюз-рок, **опера** → опера-балет, опера-водевіль, опера-семісерія та ін.); 7) назви соціальних інститутів (**держава** → держава-власник, держава-гарант, держава-депозитарій, держава-мандатарій, **країна** → країна-засновник, країна-виробник, країна-дебітор, країна-експортер тощо); 8) назви одиниць виміру, обліку (**грам** → грам-атом, грам-еквівалент, грам-сила, грам-маса, **секунда** → ампер-секунда, ват-секунда, люмен-секунда та ін.). Периферійні лексико-семантичні групи іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями між їхніми компонентами охоплюють: 1) назви установ (**банк** → банк-акцептант, банк-депозитарій, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-одержувач, банк-ремітент, банк-платник, банк-трасант та ін.); 2) назви документів (**лист** → лист-додаток, лист-доручення, лист-запит, лист-запрошення, лист-зобов'язання, лист-мандат, **рахунок** → рахунок-проформа, рахунок-фактура та ін.); 3) назви організацій, об'єднань, підприємств (**компанія** → компанія-клієнт, компанія-партнер, компанія-спадкоємець, компанія-відповідач, компанія-гарант, компанія-холдинг, **завод** → завод-виробник, завод-постачальник, **підприємство** → підприємство-банкрут, підприємство-експедитор та ін.); 4) назви військових та інших звань, чинів (генерал → генерал-аншеф, генерал-ад'ютант, генерал-лейтенант, **член** → член-кореспондент, член-засновник тощо); 5) назви методів та способів (**метод** → гамма-метод, симплекс-метод, **терапія** → альфа-терапія, гамма-терапія, малярія-терапія, **дефектоскопія** → бета-дефектоскопія, гамма-дефектоскопія та ін.); 6) назви процесів (**випромінювання** → альфа-випромінювання, гамма-випромінювання, **перетворення** → бета-перетворення, синус-перетворення, **розпад** → альфа-розпад, бета-розпад тощо); 7) назви показників, критеріїв, ознак (**коефіцієнт** → бруто-коефіцієнт, бета-коефіцієнт та ін.); 8) назви часових понять (**фаза** → альфа-фаза, бета-фаза, гамма-фаза, сигма-фаза та ін.); 9) назви тканин (**креп** → креп-жоржет, креп-армюр, креп-гофре, креп-жакард, креп-шифрон тощо); 10) назви частин простору, території (**простір** → простір-носій, простір-час; **пункт** → нуль-пункт та ін.).

Деяким термінологічним іменникам-юкстапозитам одночасно властиві відношення гіперо-гіпонімії та синоніміїні відношення. Напр.: *антимон-бромід* і *стибій-бромід*, *інженер-кораблебудівник* та *інженер-суднобудівник*, *спирт-ректифікат* і *спирт-сирець* тощо. Гіпоніми можуть перебувати також і в антоніміїних відношеннях, пор.: *банк-відправник* і *банк-одержувач*, *держава-член* і *держава-нечлен*, *країна-експортер* і *країна-імпортер* та ін. Формальні засоби вираження термінологічних

іменників-юкстапозитів здебільшого однотипні: вони утворені з двох простих за будовою компонентів. Зрідка трапляються юкстапозити, один із терміноелементів яких структурований за зразком композита (*кран-повітророзподільник, сельсин-фазообертач, звід-трубоукладач, причіп-контейнеровоз* та ін.) чи субстантива (*поліцейський-жінка, поліцейський-констебль, іноземець-підданий, засуджений-чоловік*).

З'ясовано особливості структури гіперо-гіпонімних мікрогруп. Зокрема, констатовано, що гіперо-гіпонімні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів характеризуються двома видами опозицій – еквіполентними та привативними, проте домінують перші. Еквіполентні опозиції – це опозиції, усі члени яких логічно рівноправні. У межах гіперо-гіпонімних мікрогруп термінологічних іменників-юкстапозитів вони представлені зіставленням усіх гіпонімів гіпероніма за змістом диференційної семи. В еквіполентних опозиціях перебувають гіпоніми багатьох гіперо-гіпонімних мікрогруп, напр.: гіпоніми до гіпероніма **банк** – *банк-акцептант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банк-правонаступник*. Привативна опозиція – це мовна опозиція, коли один її член відрізняється від іншого наявністю або відсутністю розпізнавальної ознаки. Кількарівневу ієрархічну структуру, що ґрунтується на родо-видових відношеннях, утворює, наприклад, гіперонім *лікар*. Із-поміж його гіпонімів зафіксовано такі, що є водночас гіперонімами до гіпонімів нового рівня: *лікар-гінеколог – лікар-гінеколог-онколог; лікар-лаборант – лікар-лаборант-генетик, лікар-лаборант-імунолог; лікар-стоматолог – лікар-стоматолог-ортодонт, лікар-стоматолог-ортопед, лікар-стоматолог-терапевт, лікар-стоматолог-хірург* та ін.

Установлено, що для родо-видових мікрогруп іменників-юкстапозитів характерні тільки формально-семантичні відношення, коли спільність гіпонімів однієї родо-видової мікрогрупи виражена і семантично – за допомогою інтегральних сем, і спільними терміноелементами (**країна** → *країна-засновник, країна-виробник, країна-господар, країна-дебітор, організація* → *організація-виконавець, організація-консультант, організація-засновник*). Термінологічні іменники-юкстапозити утворюють переважно **неправильні** гіперо-гіпонімні мікрогрупи, бо вони налічують більше ніж два гіпоніми. Наприклад, **фаза** → *альфа-фаза, бета-фаза, гамма-фаза, сигма-фаза; випромінювання* → *альфа-випромінювання, бета-випромінювання, гамма-випромінювання* та ін. Здатність гіпероніма мати гіпоніми залежить від семантики понять, які вони позначають, і є підставою для виокремлення гіпонімійно сильних компонентів – гіперонімів. Найпродуктивнішими гіпонімійно сильними компонентами-гіперонімами є назви осіб за професією. Це гіпероніми *лікар* (68 гіпонімів), *технік* (36 гіпонімів), *інженер* (29 гіпонімів), *апаратник* (17 гіпонімів) та ін.

Спостережено, що термінологічні іменники-юкстапозити утворені переважно за традиційним для української мови словотвірним типом, тобто компонент-гіперонім у їхньому складі є препозитивним щодо другого компонента.

Обґрунтовано мотиваційні відношення подібності як основу метафоричної мотивації терміна. З'ясовано, що за допомогою наукової метафори сприймають один тип об'єктів у термінах-назвах об'єктів другого типу внаслідок установалення мотиваційних відношень подібності.

Термінологічні іменники-юкстапозити з відношеннями подібності становлять групу, що налічує близько 100 лексичних одиниць. Для виділення мінімальних значенневих елементів у плані змісту таких іменників-юкстапозитів використано компонентний аналіз. Відношення подібності встановлено між компонентами іменників-юкстапозитів за допомогою спільної (інтегральної) семи. Для з'ясування мотивації цих іменників-юкстапозитів визначено три семантичні компоненти: 1) значення мотивувального, залежного компонента; 2) семантичні ознаки (спільні семи), що ілюструють зв'язок між мотивувальним, залежним та мотивованим, головним компонентами; 3) значення новоутвореного юкстапозита. Наприклад, у семантичній структурі іменника *фільтр-пастка* (*фільтр* – пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок; *пастка* – пристрій для ловіння звірів, птахів, рідше – риби) спільною семою є 'пристрій для виокремлення, відмежування чогось', вона ілюструє подібність функції мотивувального, що стоїть у постпозиції, та головного компонентів. Утворене нове поняття *фільтр-пастка* можна подати описовою конструкцією «пристрій очищення речовини, що діє як пастка, подібний функціонально до пастки, поглинальний фільтр».

Докладно проаналізовано термінологічні іменники-юкстапозити, утворені внаслідок різних типів метафоричних перенесень. У їхній мотиваційній структурі виокремлено три типи метафоричних перенесень на основі відношень подібності:

1) метафоричне перенесення на основі зовнішньої подібності:

– *A* → *B* за **формою**, напр.: *корал-мозковик* (корал зі звивистими рядами, схожими на мозок), *меню-каскад* (розміщення вікон меню на екрані дисплея каскадом, перекривання вікон так, що їхні заголовки доступні для сприймання і подання команд за допомогою «миші») та ін.;

– *A* → *B* за **розміром**, напр.: *зірка-карлик* (зірка з невисокою світністю), *зірка-велетель* (зірка з високою світністю) та ін.;

– *A* → *B* за **кольором**, напр.: *заць-біляк* (тварина із білим забарвленням хутра), *сталь-сріблянка* (вид сплаву, шліфувана сталь із характерною чистою, гладкою і світлою поверхнею сріблястого відтінку) та ін.;

2) метафоричне перенесення на основі функціональної подібності, напр.: *танк-амфібія* – унаслідок установалення мотиваційних відношень подібності функцій складника *амфібія* (можливість перебувати і діяти на

суші й у воді) до нового номінованого поняття «танк, подібний до амфібії» утворено новий термін – *танк-амфібія*, тобто бойова броньована машина, здатна самостійно долати водні перешкоди, утримуватися на поверхні води, здійснювати бойові дії на суші й у воді; *телескоп-гід* – *телескоп* позначає оптичний прилад для спостереження за небесними тілами, мотивувальний компонент *гід* має значення особи, провідника-професіонала, який супроводить туристів і знайомить їх із визначними пам'ятками місцевості; властивість телескопа бути пристроєм для спостереження за небесними тілами, «супроводжувати» спостерігача як провідник послугувала підставою для номінації нового поняття – *телескоп-гід*;

3) метафоричне перенесення на основі функціональної та зовнішньої подібності, напр., *жаба-бик (жаба-віл)*: *жаба* – невелика безхвоста земноводна тварина, задні кінцівки якої довші, ніж передні, і пристосовані до стрибання та *бик* – велика свійська рогата тварина; на їхній основі утворено іменник-юкстапозит, по-перше, мотивований зовнішньою подібністю означуваного поняття за розміром: *жаба-бик* – це велика земноводна тварина родини жаб'ячих, один із найбільших представників роду жаб із довжиною тіла до 20 см і вагою до 600 г, по-друге, установлена функціональна подібність компонентів іменника-юкстапозита: самці цієї тварини видають голосні звуки, схожі на мукання (волів). За допомогою спільних сем «великий за розміром» і «властивість видавати голосні звуки» номіновано нове поняття – *жаба-бик*.

Третій розділ **«Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах зі значеннєво рівноправними компонентами»** присвячений дослідженню антонімії, співвідносних та синоніміїчних відношень, якими пов'язані компоненти термінологічних іменників-юкстапозитів.

Іменники-юкстапозити з рівноправними відношеннями між компонентами в українській термінологічній лексиці представлені обмежено, у роботі проаналізовано близько 80 лексем, що становлять 6 % від загальної кількості термінологічних іменників-юкстапозитів.

Установлено, що за семантичною мотивацією термінологічні іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами неоднорідні. Вони мотивовані сукупністю лексичних значень своїх компонентів (безпосередня мотивованість). Іменники-юкстапозити виражають не суму значень, а нове значення, що постало внаслідок установлення відношень між їхніми компонентами. За ступенем лексичної мотивації термінологічні іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами поділено на іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, та іменники-юкстапозити, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу.

Компоненти іменників-юкстапозитів першого типу поєднані тільки антоніміїчними відношеннями (24 % від кількості юкстапозитів із рівноправними компонентами). Основною одиницею аналізу антоніміїчних відношень визначено термінологічну антоніміїчну пару (ТАП). Для

характеристики цих відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів запропоновано класифікацію за видами поняттєво-семантичних зв'язків та обсягом протиставлюваної семантики членів ТАП (за Т. В. Михайловою). На основі цього критерію виокремлено чотири групи термінологічних іменників-юкстапозитів: 1) комплементарні ТАП, компоненти-антоніми яких позначають два взаємодоповнювальні види поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок: *гістерон-протерон, мажор-мінор, купівля-продаж* та ін.; 2) векторні ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, ознаки або два протилежно спрямовані напрями, відношення тощо: *відщеплення-приєднання, розтяг-стиск, завантажувач-вивантажувач* та ін.; 3) контрарні ТАП, обсяги видових понять якої становлять лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між ними можливе одне або кілька проміжних понять, напр., *горіння-гасіння*; 4) координатні ТАП, компоненти-антоніми яких позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, напр., *вхід-вихід*. За обсягом протиставлюваної семантики членів ТАП вони поділені на повні і неповні. ТАП у складі іменників-юкстапозитів є здебільшого повними (такі антоніміїні одиниці можуть бути моно- і полісемічними), тобто антонімізуються у всіх семемах, напр., *мажор-мінор*.

З'ясовано особливості термінологічних іменників-юкстапозитів другого типу, тобто тих, що утворені за словотвірною моделлю сурядного типу. Їхнє значення мотивоване лише частиною змісту кожного зі складників, воно ґрунтується на перехрещуванні їхньої семантики. Такі юкстапозити розпадаються на ті, компоненти яких поєднані співвідносними відношеннями, і ті, компоненти яких поєднані синоніміїними відношеннями. Установлено, що термінологічні іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями в групі іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами становлять найбільшу групу – 50 лексем (68,1%). За семантичною структурою вони неоднорідні. Наприклад, іменник-юкстапозит *блюмінг-слябінг* – це технічний термін, значення якого ґрунтується на перехрещуванні і взаємодоповнюванні семантики його складників: *блюмінг* – обтискний прокатний стан, призначений для обтискання сталевих зливків вагою від 3 до 10 т і більше на блюми; *слябінг* – потужний прокатний стан із горизонтальними і вертикальними прокатними валками, на якому сталеві зливки масою до 45 т обтискують на сляби. Новоутворений юкстапозит *блюмінг-слябінг* має нове значення – комбінований обтискний прокатний стан зі збільшеною висотою підняття верхнього валка, що дає змогу прокатувати, крім блюмів, плоскі широкі сляби. Отже, це якісно новий механізм, що вможливує виготовлення і блюмів, і слябів, тобто частково це і *блюмінг*, і *слябінг*. За такою ж схемою побудовані іменники-юкстапозити *полька-мазурка, вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом, збирання-зварювання, згортка-розгортка, вибирання-зберігання, перетворення-самокоригування* тощо. На противагу названим

лексемам термін видавничої справи *альманах-журнал* створений на основі взаємної конкретизації складників: *альманах* – збірка літературних творів різних авторів-сучасників, *журнал* – періодичне друковане видання у формі книжки. Новоутворене поняття можна схарактеризувати так: *альманах, оформлений, як журнал; журнал, оформлений, як альманах; альманах, що є журналом; журнал, що є альманахом*. За схемою взаємної конкретизації значень оформлені іменники-юкстапозити *бібліотека-музей, диван-ліжко, тижневик-журнал, дайджест-журнал, фабрика-кухня* та ін.

Синонімійними відношеннями пов'язані компоненти порівняно незначної кількості термінологічних іменників-юкстапозитів (10 лексем – 7,9 %). Вони утворюють термінологічне синонімічне об'єднання (ТСО), яке у структурі іменників-юкстапозитів є замкненою двокомпонентною групою термінів, що не підлягає зміні, оскільки іменники-юкстапозити характеризуються ідіоматичністю та цілісним оформленням. Семантика іменників-юкстапозитів, компоненти яких перебувають у синонімійних відношеннях, ґрунтується на перехресшуванні семантики цих компонентів. Наприклад, термінологічний іменник-юкстапозит *блокування-замикання*, що характеризує явище комп'ютерної сфери, пов'язане із захистом доступу до певного ресурсу, побудований за принципом урахування і перехресшування значень складників-синонімів, що мотивують семантику всього слова. Проте лексичне значення такого іменника-юкстапозита – це не сума значень «*блокування*» і «*замикання*», а якісно нове поняття: *блокування-замикання* – процес невільного використання файлу або запису бази даних. Значення компонентів може збігатися лише частково, тобто вони є переважно відносними, а не абсолютними синонімами. Зокрема, компоненти юкстапозита *зв'язок-контакт* виражають синонімію наближені поняття: *зв'язок* – спілкування, можливість спілкування з ким-, чим-небудь (одне зі значень) і *контакт* – спілкування, зв'язок, тісні стосунки (одне зі значень). Так само пов'язані компоненти іменника-юкстапозита *еталон-зразок*. Синонімійні відношення, якими пов'язані компоненти іменників-юкстапозитів, слугують для доповнення семантики кожного компонента додатковою інформацією, утворюючи внаслідок перехресшування значень нове поняття.

У **висновках** подано теоретичні узагальнення результатів виконаного дослідження.

Сучасні лінгвістичні праці репрезентують різноманітні підходи до тлумачення іменників-юкстапозитів, що спричинено їхніми структурно-семантичними особливостями. Юкстапозити – особлива лексична категорія, що ґрунтується на різних типах семантичних відношень між значеннево нерівноправними та значеннево рівноправними компонентами, має формально-структурний і функціональний вияви.

Відповідно до поширенішого в мовознавстві визначення, юкстапозит передбачає наявність у його складі кількох оформлених слів без сполучного голосного з обов'язковою ознакою – правописом їх через дефіс. Крім того,

важливе значення має наявність предметного значення в цих слів, відсутність скороченої прикметникової основи у складі юкстапозита. Від словосполучень іменники-юкстапозити відмежовані за такими ознаками, як: постійна номінативність, семантична цілісність, ідіоматичність лексичного значення та цілісність оформлення.

Термінологічні іменники-юкстапозити становлять дві структурно-семантичні моделі: іменники-юкстапозити зі значеннєво нерівноправними компонентами (що охоплюють гіперо-гіпонімійні відношення і відношення подібності) та іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами (що охоплюють антонімійні, співвідносні та синонімійні відношення). Кількісно переважають іменники першої моделі (95,4 % від загальної кількості), відповідно іменники другої моделі становлять 4,6 %.

Гіперо-гіпонімія – найхарактерніше лексико-семантичне відношення для термінологічних іменників-юкстапозитів (93 %). Воно виявляється в них інакше, ніж між однослівними термінами. Це відношення встановлюється між гіпонімом (цілим іменником-юкстапозитом) і гіперонімом, який водночас є першим чи другим компонентом гіпоніма. Такий перший або другий компонент термінологічного іменника-юкстапозита виконує подвійну функцію: слугує гіперонімом щодо всього юкстапозита і є складником гіпоніма.

Термінологічні іменники-юкстапозити з гіперо-гіпонімійними відношеннями між компонентами формують 18 лексико-семантичних груп. Найпродуктивнішими є назви осіб за професією, назви речовин, сполук, матеріалів, назви приладів, пристроїв, механізмів, явищ, назви осіб за посадою, статусом тощо. За умовним лексичним значенням гіпероніма всі іменники-юкстапозити об'єднані в родо-видові мікрогрупи (гіперонім + підпорядковані йому гіпоніми або співгіпоніми), у яких може бути від 2 до 68 гіпонімів. Формально-семантичні відношення між компонентами іменників-юкстапозитів особливі тим, що спільність гіпонімів однієї родо-видової мікрогрупи виражена семантично – за допомогою інтегральних сем, а також спільними терміноелементами, якими є компоненти-гіпероніми. Термінологічні іменники-юкстапозити утворюють переважно неправильні гіперо-гіпонімні мікрогрупи, оскільки налічують більше ніж два гіпоніми.

Термінологічні іменники-юкстапозити з відношенням подібності становлять лише 7 % серед юкстапозитів зі значеннєво нерівноправними компонентами. Це семантичне відношення встановлюється між компонентами іменників-юкстапозитів на основі спільних (інтегральних) сем, що виявляється в їхній семантичній мотивації. Вона репрезентована трьома типами метафоричних перенесень: 1) на основі зовнішньої подібності: за формою, розміром та кольором; 2) на основі функціональної подібності; 3) на основі функціональної та зовнішньої подібності.

Іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами менш характерні для української термінології і становлять невелику за обсягом структурно-семантичну модель. Вони репрезентовані двома

підмоделями: іменниками-юкстапозитами, утвореними із сурядних словосполучень, які мотивовані всім змістом кожного зі складників, та іменниками-юкстапозитами, утвореними за словотвірною моделлю сурядного типу, які мотивовані лише частиною змісту кожного зі складників. У межах цих підмоделей іменники-юкстапозити об'єднані в три підгрупи відповідно до типу семантичного зв'язку: 1) іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями (68,1 % від кількості лексем зі значеннєво рівноправними компонентами); 2) іменники-юкстапозити з антонімійними відношеннями (24 %); 3) іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями (10 %).

Іменники-юкстапозити зі співвідносними відношеннями утворені на основі перехрещування семантики їхніх складників: взаємної конкретизації значень (перший компонент, як другий, другий компонент, як перший) або взаємодоповнення значень (і значення першого компонента, і значення другого компонента).

Антоніміїні відношення встановлюються між рівноправними компонентами іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень та мотивованих змістом кожного з таких компонентів. Особливості поняттєво-семантичних зв'язків та обсягу протиставлюваної семантики компонентів ТАП зумовлені лексико-семантичними параметрами термінологічних іменників-юкстапозитів. За обсягом поняттєво-семантичних зв'язків серед компонентів термінологічних іменників-юкстапозитів виявлено чотири з п'яти відомих у сучасному мовознавстві типи ТАП: комплементарні, векторні, контрарні та координатні. ТАП антонімізуються у всіх семемах, тобто є повними.

Термінологічні іменники-юкстапозити із синонімійними відношеннями становлять найменшу групу лексичних одиниць. Це пов'язано з тим, що синонімія не має значного поширення й на рівні однослівних термінів. У межах іменників-юкстапозитів ТСО ґрунтується на перехрещуванні семантики їхніх складників, що є переважно відносними, а не абсолютними синонімами.

Активне творення іменників-юкстапозитів у сучасній українській літературній мові зумовлює потребу подальшого дослідження особливостей формування семантики і принципів побудови складних слів. Перспективним напрямком вважаємо вивчення функціонально-стилістичних параметрів загальноживаних іменників-юкстапозитів, а також поглиблення теорії освоєння запозичених компонентів у структурі складних іменників.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Озеранська Л. Запозичення як складова частина іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери / Людмила Озеранська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. VII. – С. 195 – 199.

2. Радомська Л. А. Трактуння іменників-юкстапозитів у слов'янському мовознавстві / Л. А. Радомська // Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали міжнар. науково-практ. конф. 22 – 23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – 2010. – Вип. 14. – С. 116 – 121.

3. Радомська Л. Антонімічні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах / Людмила Радомська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. – Вип. 18. – С. 201 – 204.

4. Радомська Л. А. Складні утворення із запозиченим препозитивним компонентом / Л. А. Радомська // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2014. – Вип. IV. – С. 165 – 171.

5. Радомська Л. А. Термінологічні іменники-юкстапозити з відношеннями подібності / Л. А. Радомська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / [відп. ред. М. Я. Плющ] – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – С. 143 – 146.

6. Радомська Л. А. Проблема статусу іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. IX. – С. 238 – 242.

7. Радомська Л. А. Вивчення іменників-юкстапозитів в українському мовознавстві / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 20. – С. 16 – 19.

8. Радомська Л. А. Статус іменників-юкстапозитів у сучасній русистиці / Л. Є. Азарова, Л. А. Радомська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – К. : НПУ, 2011. – Вип. 8. – С. 14 – 18.

9. Radomska Ludmila A. Hyper-hyponymic relations in noun-juxtapositions of the Ukrainian terminology / Azarova Larysa Ye., Radomska Ludmila A. // Repozytorium Annales UMCS, Sectio FF – Filologia. – Lublin, 2013. – Vol. XXXI. – С. 115 – 124.

10. Радомская Л. А. Структура гиперо-гипонимических микрогрупп существительных-юкстапозитов в украинской терминологии / Л. Е. Азарова, Л. А. Радомская // Проблемы региональной лингвистики: Памяти д.ф.н., проф. Т. В. Кирилловой: материалы Междунар. науч. конф.,

Тверь, 26 – 27 апреля 2013 г. / [ред. кол. : И. М. Ганжина (отв. ред.) и др.]. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2013. – С. 66 – 70.

АНОТАЦІЯ

Радомська Л. А. Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет, Вінниця, 2015.

Дисертація присвячена дослідженню термінологічних іменників-юкстапозитів та встановленню типології семантичних відношень між їхніми компонентами. Обґрунтовано статус іменників-юкстапозитів як особливої лексичної категорії, що мотивується різними типами семантичних відношень між компонентами, має характерні для слова ознаки постійної номінативності, ідіоматичності та цілісного оформлення.

Уперше в українському мовознавстві комплексно досліджено особливості формування семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів, встановлено їхні типи. Проаналізовано основні вияви семантичних відношень між значеннєво нерівноправними (гіперо-гіпоніміїні відношення, відношення подібності) та значеннєво рівноправними (співвідносні відношення, відношення синонімії, антонімії) компонентами таких іменників. Схарактеризовано їхні лексико-семантичні групи, визначено склад таких груп.

Ключові слова: юкстапозит, складне слово, термінологічний іменник-юкстапозит, семантичні відношення, гіперо-гіпонімія, відношення подібності, співвідносні, синоніміїні та антоніміїні відношення.

АННОТАЦИЯ

Радомская Л. А. Семантические отношения в терминологических существительных-юкстапозитах. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет, Винница, 2015.

Диссертация посвящена исследованию терминологических существительных-юкстапозитов и установлению типологии семантических отношений между их компонентами. Существительные-юкстапозиты рассматриваются как особая лексическая категория, основанная на различных типах семантических отношений между их компонентами, имеющая характерные для слова признаки постоянной номинативности, идиоматичности и цельнооформленности.

Проанализированы теоретико-методологические основы исследования существительных-юкстапозитов в современном языкознании, прослежена эволюция научных взглядов на сложные слова и их структурно-семантические параметры, обобщены основные подходы к лингвистической трактовке понятия «юкстапозит», определены дифференциальные и общие признаки сложных слов и словосочетаний, установлены критерии разграничения существительных-юкстапозитов и непроезженных заимствованных слов.

Установлены семантические отношения в терминологических существительных-юкстапозитах, состоящих из семантически неравноправных компонентов. Определены особенности гиперогипонимических отношений в структуре анализируемых существительных-юкстапозитов, выделены их основные лексико-семантические группы. Исследована специфика отношений сходства между компонентами терминологических существительных-юкстапозитов, определены типичные проявления внешнего и функционального сходства. Установлено, что основным типом семантических отношений в терминологических существительных-юкстапозитах данной структурно-семантической модели являются гиперогипонимические отношения.

Исследованы семантические отношения терминологических существительных-юкстапозитов, включающих семантически равноправные компоненты. На основе неоднородности проявления сочинительной связи и семантических различий выделены и охарактеризованы три группы терминологических существительных-юкстапозитов – с соотносительными, антонимическими и синонимическими отношениями.

Впервые в украинском языкознании предпринята попытка комплексного исследования семантических отношений между компонентами терминологических существительных-юкстапозитов. Обоснована целесообразность анализа особенностей таких юкстапозитов по семантическому критерию, предложена типология их семантических отношений. Проанализированы основные проявления отношений между семантически неравноправными и семантически равноправными компонентами данных существительных. Установлены и охарактеризованы их лексико-семантические группы, определены основные критерии дифференциации существительных-юкстапозитов как самостоятельных лексико-грамматических единиц.

Ключевые слова: юкстапозит, сложное слово, терминологическое существительное-юкстапозит, семантические отношения, гиперогипонимия, отношения сходства, соотносительности, синонимии, антонимии.

SUMMARY

Radomska L. A. Semantic relationships in noun-juxtapositions of terminology. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Donetsk National University, Vinnytsia, 2015.

The thesis is devoted to the research of terminological noun-juxtapositions and establishment the typology of semantic relations between their components . The noun-juxtapositions are regarded as a special lexical category which based on different types of semantic relations between components and has characteristic features for such words as constant nomination, idiomaticity and integrated design.

For the first time in Ukrainian linguistics it has been made attempts to explore fully the semantic relations between components of terminological noun-juxtapositions. Classification of their semantic relations are offered. The basic manifestation of relations between unequal semantic (hyper-hyponyms relations, similarity relations) and equal semantic (synonymous and antonymous relations) components of such nouns are analyzed. Their lexical-semantic groups, the main criteria of noun-juxtapositions isolation as independent lexical and grammatical units are determined by the author.

Key words: juxtaposition, a compound word, noun-juxtaposition of terminology, semantic relationships, hyper-hyponyms, similarity relations, relative, synonymous and antonymous relations.